

Josef Beneš Jak vykládat naše příjmení

Malým textem z velkého onomastického díla Doc. PhDr. Josefa Beneše, CSc. (1902 - 1984) připomínáme blížící se 111. výročí narození tohoto zakladatele naší zemské vědy o příjmeních. Přišel na svět dne 11. ledna 1902 v městě na Zlaté solné stezce - v Prachaticích.

Jména našich rodů jsou výsledkem vývoje společnosti. U všech vrstev společnosti se nevytvářela současně. Nejdříve u nejvýznamnějších rodů a pak v lidnatých městech – tam z potřeby přesné identifikace. Na venkově vznikala a ustalovala se později. Do 18. století se ještě měnila nebo nahrazovala jinými. Pevně se ustálila až koncem 18. století závaznými předpisy.

Většinou jsou velmi stará, vyskytovala se už ve 14. století, zpravidla nepřecházela z rodičů na děti, proto se otec někdy jmenoval jinak než syn a jeden bratr jinak než druhý. Také manželka mohla mít jiné příjmení než manžel, tu a tam byl i po ní pojmenován. Takovéto jméno bylo méně důležité než křestní jméno. Jak název ukazuje, stálo jen při něm. Takové nedědičné jméno se nazývá příjímí (ve své knize o českých příjmeních jej nazývám přízvisko). Někdy se drželo spíše na domě nebo na selské živnosti, než na rodině a nezřídka přecházelo na nové držitele usedlosti.

Dědičná příjmení vznikala průběhem doby z nedědičných příjímí za rozmanitých podmínek. Stejně příjmení může být u různých rodů nanejvýš původu: Někdo se jmenuje Čáp, protože jeho předek to slovo dostal za přezdívku, že měl dlouhé tenké nohy, nebo chodil podobně jako tento pták. Jiný proto, že na jeho stavení hnízdili čápi, nebo že měl dům se znamením čápa, či že jeho rod měl čápa v erbů.

Některá příjmení vznikla ze slov, jichž se jinak už neuzívá, že např. označovala věci už neexistující, nebo funkce už dávno zaniklé. O takových jménech se můžeme poučit nahlédnutím do slovníku starého jazyka. Slova, jimž lidé přestali rozumět (a také cizí), se snadno komolila nebo přizpůsobovala těm známým. Nejbezpečnějším způsobem výkladu zkomolených nebo z jiných důvodů nejasných příjmení je shledávání zápisů o příslušnících téhož rodu z různých dob. Tato rodopisná metoda, založená na shromažďování a chronologickém srovnávání uchovaných zápisů jména v rozličných pokoleních téhož rodu, vede k jejich nejspolehlivějšímu výkladu. Zápisy z různých dob ukazují, jak např. ve Všetatech vznikla podoba příjmení Fidrant z původní podoby Friedlant.

Naše příjmení mnohdy zapisovali němečtí úředníci panství a také měst s německým obyvatelstvem, kteří neovládali náš jazyk. Např. z jedné vsi, která byla poddána Brnu, ovládanému Němci, pochází a rozšířilo se zcela jinak příjmení Palatin. Příslušníci toho rodu se původně psali Palata. Podoba Palatin by mohla být přídavným jménem přivlastňovacím z tohoto příjmení, ale není. Na živnosti uvedeného rodu totiž kdysi hospodařila žena, patrně vdova. Úředník jí zapsal německou ženskou podobu příjmení Palata: Palatin (tj. Palatka). Patrně vlivem urbáře se tato podoba ustálila. Protože vypadá jako titul nejvyššího uherského úředníka, vyložil je někdo i z tohoto pohledu. Byla tak vytvořena nevěrohodná legenda, že patrně tento hodnostář za bouřlivých uherských událostí prchl na Moravu a usadil se tam jako drobný zemědělec.

Podobných legend je nemálo. Vznikají tím, že někomu nezkušenému ve výkladu příjmení se zdá, že by se nějaké příjmení mohlo vykládat nějak podobně a z takové zdánlivé pravděpodobnosti časem vzniká sugescí domnělá jistota. Podobně uvěřil majitel významného českého cirkusu pan Kludský výkladu, že jeho příjmení je polské. Vznikla legenda, že jeho předek byl stoupcem krále Sobieského, že musel prchnout atd. Ale příjmení Kludský je utvořeno z místního jména Kluky, nepřilíží vzdálené vsi od jihočeského Bavorova, kolébky Kludských. mělo by se psát s „c“. Tvar s „ds“ je hyperkorektní (vzniklý z přílišné snahy o jazykovou správnost).

Takové příjmení jako Millím - zřejmě původně Vilím - ukazuje, že si staří přepisovatelé záznamů někdy pletli podobná písmena, ne vždy jasně a přesně psaná, zde staré švabachové W a M. Jindy zase zaměňovali „ni“ a „m“, nesprávně přeměňovali nářeční podoby ve spisovné apod. Velice jsem byl překvapen, když jsem na starých zápisech poznal, jak se takovým způsobem k nepoznání změnilo moravské příjmení Mrňousek.

Někteří lidé či jejich příznivci matrikáři při změně pravopisu v 19. století zušlechtili některá příjmení schválně nepřesným přepisem. Třeba jméno Oczásek (= Ocásek) opírajíce se o skutečnost, že se ve starém pravopisu spřežkou „cz“ označovala souhláska „c“ a jindy „č“ – tvar zmodernizovali nikoliv na Ocásek, ale na Očásek. Souhláska „č“ se ve spřežkovém pravopisu do 19. století někdy psávala i „cz“. Přesunutím háčku na „z“ bylo možno při přepisu spřežky učinit např. jméno Jančzura a Vančzura lepším. Některé lidé opouštějí jméno, které se jim zdá nepěkným. Naproti tomu jiní lpějí i na ne zrovna krásných jménech. Hašek se ve Švejkovi nelichotivě vyslovuje o příjmení Obejda. Ale toto příjmení, příznačné pro Bystré u Poličky, je tam v nesmírné vážnosti, kterou mu vydobyli jeho nositelé svým charakterem a svou prací, jak mi sdělil jeden jeho nositel.

Jiné lidi mýlí shoda českého jména s cizím. Neznají jeho dějiny, způsob jeho vytvoření. Kdesi jsem četl, že pěvkyně Štechovy éry na Vinohradech Božena Durasová pochází z rodu, který se přistěhoval z Francie. Opravdu takto psané příjmení existuje ve Francii. Má je např. spisovatelka Margueritte Durasová a v 18. století byl francouzským vyslancem ve Španělsku vévoda de Duras. Jmenovaná umělkyně však pocházela ze Slaného a na Slánsku se toto příjmení vyskytovalo (jak svědčí doklad v Archivu českém sv. 28, s. 637a) už v roce 1460 a jinde ještě o 85 let dříve, je tedy české.

Příjmení Lanta vyložil jeho českému nositeli jeden hispanista ze Sorbonny jako španělské. Potvrzení svého výkladu viděl i ve snědé pleti nositele. Ale je české. Vyskytlo se u nás roku 1477 (apud Mathiam Lanta / Teige: Základy starého místopisu pražského, sv. 1, s. 715). Lze je vyložit jako odvozeninu křestního jména Mikuláš, srovnatelné s dvojicí Mikulanda a Landa. Při výkladu takovýchto málo běžných příjmení se musíme opírat o jména tvořená obdobně. Příponou „ta“ jsou z částí křestních jmen utvořena např. příjmení Valta (z Valentin), Remta (z Jeremiáš), Šimta (z Šimon), Kolta (z Mikoláš). Že lze spojovat základ „Lan“ s křestním jménem Mikoláš ukazuje doklad „Nicolaus dictus Landak de Pikowicz ...“ z vizitačního protokolu pražského arcijáhna, z let 1379-1382.

Někteří lidé nemají radost z toho, že jejich příjmení je z německého slova. Vítají proto jakýkoli výklad z jiného, jim sympatičtějšího jazyka, než německého. Tak jedna česká větev rodu Hujerů přijala výklad, že jejich příjmení je francouzského původu, že jsou potomci Francouze Houillera, komorníka hraběte Des Fours. Doklady o tom prý jsou v nepřístupném zasutém archivním materiálu v Mnichově Hradišti. Rozbor tohoto jména však ukazuje, že je to nářeční podoba slova Häuer – havíř z Frýdlantska a že je památkou na někdejší dolování v okolí Nového Města pod Smrkem. Německý původ příjmení nemusí být dokladem nečeskosti rodu. Některá rodina s německým příjmením je česká několik set let. Šeldři z Pelhřimova jsou českou rodinou alespoň už od husitských válek, jak lze vyčíst z dokladů v Dějinách Pelhřimova od akademika Dobiáše. O počestění takových rodin se zasloužily zejména matky z českého prostředí.

Příjmení o nichž lze na první pohled soudit, že jsou německá, nejsou vždy dědictvím po německém předku, pocházejí ze slov z němčiny přejatých. Dálo se tak zejména v některých výrobních odvětvích. Taková příjmení z hornické řeči, silně prostoupená přejatými a někdy silně pokroucenými slovy, jsou např. Litloch (větrací otvor v šachtě), Glanc (blýskavá ruda), někdy i Fürst, Fiřt (fiřt - strop důlní chodby), Šejvl (talíř v důlním čerpadle). Taková hornická slova se stávala tovaryšskými jmény a z nich pak často příjmeními.

V některých krajinách se v dřívějších dobách česká příjmení při zápisu do německých písemností překládala, pokud jim bylo rozuměno. Např. kdo byl do českého urbáře zapsán jako Krejčí, Pekař, Černý apod. byl při změně písma zapsán jako Schneider, Bäcker, Schwarz atd. Německý náter té doby, tj. 18. století, způsobil, že se toto znění ustálilo. Zápisy se nedály podle písemných dokladů, byla dosti velká volnost a při zápisech panovala libovůle. Tak se takové překlady dostávaly i do matrik. Jeden z četných potomků tuchlovického Náprstka byl na rozdíl od svých sourozenců zapsán do matriky německým ekvivalentem slova náprstek, tedy Fingerhut. Tento odchýlně zapsaný novorozenec se po čase stal otcem Vojty Náprstka, původně Fingerhuta. Majiteli pivovaru u Halánků dalo mnoho práce, než mu úřady, uznavše chybu matrikáře, povolily návrat k původnímu jménu rodu.

Příjmení mívají někdy pravopis odchýlný od jmen obecných. Tu a tam jsou psána i pravopisem starým, jímž se přestalo psát v polovici 19. století. Mnozí lidé je špatně čtou, nikoli tak, jak se kdysi vyslovovala, ale podle písma: např. příjmení Koczka (=Kočka) čtou Koczka, Girska (=Jirsa) čtou s „G“ apod. Některé rodiny se takového výslovnosti svých příjmení brání, ale marně, není každý poučen o starém pravopise. Jiní se zase domnívají, že psaní starým pravopisem je znakem odrodilství nebo nedostatku národního vědomí. Spíše tu však jde o konservatismus, zejména u potomků šlechtických rodů (Lobkowicz aj.) a o úctu k předkům. Mimo to někteří lidé chtějí mít něco zvláštního. Na jméno se nesmíme dívat jenom jako na pouhé slovo. Je kulturním dědictvím, kusem dějin. Je výsledkem styků jednotlivce s okolím. Leccos je v něm tajemného, zastřeného rozmanitými změnami.

Našich příjmení je několik desítek tisíc. Dosud je nikdo přesně nespočítal. Knihy o příjmeních nemohou všechna zachytit. Také z vydavatelských důvodů mohou podat jen nejnútnejší informace a nejzákladnější vysvětlení. Vyčerpávající, nebo alespoň rozsáhlejší poučení mohou podat jen monografie věnované jednotlivým příjmením.